

ΜΟΝΟΠΡΟΣΩΠΗ ΚΑΗΡΟΝΟΜΙΚΗ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΑΓΙΑΣ ΕΛΕΟΥΣΑΣ*

Η ονομασία της Αγίας Ελεούσας διατηρήθηκε μετά την κατά το έτος 1953 πυρκαϊά του ταυτώνυμου ναϊδρίου της ενορίας Παναγούδας¹, στον ναΐσκο που στεγάζεται τώρα στο ισόγειο της οικοδομής στην οδό Τσιμισκή 50². Στον τόπο αυτό υπήρχε, μέχρι πριν από 15 χρόνια, αυτοτελές οικοδόμημα περιβαλλόμενο από κηπάριο με είσοδο από την οδό Τσιμισκή. Στο κηπάριο αυτό εξέβαλε η έξοδος κινδύνου του διπλανού κινηματογράφου «Τιτάνια», που κατεδαφίστηκε επίσης την ίδια εποχή.

Άγνωστη παραμένει ακόμη η ιστορία αυτού του ναού. Στον κατάλογο των εκκλησιών της πόλεως, ο οποίος υποβλήθηκε από την Ι. Μητρόπολη Θεσσαλονίκης προς το Υπουργείο Εκκλησιαστικών (στις 8.10.1918) και αναδημοσιεύθηκε στο περιοδικό «Γρηγόριος Παλαμάς», ο ναός μνημονεύεται με την εξής φράση: «Ιερός ναός Αγίας Ελεούσης ημίκαυστος – οδός Τσιμισκή»³. Η

* Γρηγόριος Παλαμάς, τ. 743 (1992), σ. 847-858.

1. Θεοχαρίδη Ι. «Η Νέα Μονή Θεσσαλονίκης», *Μακεδονικά* 3 (1955), σ. 348 υπ. 2. Περὶ του ναϊδρίου βλ. Βακαλοπούλου Α. «Τό ἐν Θεσσαλονίκη παρεκκλήσιον Παναγίας τῆς Ἐλεούσης» *ΕΕΒΣ* 12 (1936).
2. Το παρεκκλήσι επαναλειτούργησε στις 16 Μαρτίου 1979, ημερομηνία τελέσεως των θυρανοξίων από τον Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης κ. Παντελεήμονα. Στη συνέχεια τελέσθηκε η ακολουθία των χαιρετισμών. Ὅσο διαρκούσαν οι οικοδομικές εργασίες, η θαυματουργή εικόνα της Θεοτόκου φυλασσόταν στην Αγία Θεοδώρα. Εφημ. «Μακεδονία» φ. 17.3.1979.
3. Βλάχος Κ. «Πίναξ των ιερών ναών της πόλεως Θεσσαλονίκης», *Γρηγόριος Παλαμάς* 1919, σελ. 654.

μεία αυτή οδήγησε μελετητές στο συμπέρασμα ότι ο ναός καταστράφηκε στην πυρκαγιά του έτους 1917⁴, αν και καμμιά άλλη σχετική ειδηση από άλλη πηγή δεν το επιβεβαιώνει.

Αντίθετα, κατηγορηματική είναι η πληροφορία ότι ο ναός περιλαμβάνεται στις απώλειες της πυρκαγιάς του έτους 1890.

Η ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

Περιγραφή του ναού που κήηκε, έγκυρη, διαθέτουμε από τον αειμνηστο Παπαγεωργίου, την εξής:⁵

Τοῦ ναοῦ Παναγίας τῆς Ἐλεούσης, πάλαι κτήματος τῆς μονῆς τῶν Βλατάδων ἔλειπεν ἡ βορεία πτέρυξ, πεσοῦσα ποτέ ἐκ πυρκαϊᾶς ἢ σεισμοῦ· μαρμάρينوι κομποὶ κίονες ἴσταντο δύο μεταξὺ τοῦ κέντρου καὶ τοῦ νοτίου κλίτους (ἐν ᾧ ἦτο καὶ ἡ εἴσοδος) τρίτος δέ μεταξύ τοῦ κέντρου ᾧ καὶ τοῦ ἐσωνάρθηκος. Τό ἔδαφος ἦτο ἐπεστρωμένον διὰ παλαιῶν μαρμάρων ἐνίων καὶ ἐνεπιγράφων («...ΗΤΗ/ΡΙΟΝ/ΔΙΑΦΕΡΟΝΤΑ/ΓΕΩΡΓΟΥΔΙΑ/Κ...», τ.ξ. «κοιμητήριον διαφέρον τά Γεωργίου διακ(όνου), δηλον δ' ὅτι ὄστᾱ). Τό ἅγιον Βῆμα ἔξωθεν ἦτο τρίπλευρον, παραπλήσιον τῷ Βήματι τοῦ ναοῦ τοῦ ἀγίου Νικολάου τοῦ κοινῶς Ὀρφανοῦ λεγομένου («ἀγίου Νικολάου τῶν ὀρφανῶν») καὶ τῷ τοῦ Φετχίε τεκέ (πλησίον τοῦ Κασιμιέ τζιαμίου, τοῦ ναοῦ τοῦ ἀγίου Δημητρίου), τοῦ, κατὰ παράδοσιν τινα, ναοῦ τοῦ ἀγίου Νέστορος. Ὑπό τῷ κέντρῳ ὑπῆρχε (καὶ ὑπάρχει καὶ νῦν) τό «Ἀγίασμα, ὑπόθερμον ὕδωρ ἐν βαθεῖ θολωτῷ οἰκοδομήματι δύο ἔχοντι κίονας. Ὁ ναός ἐπανηγύριζε τῇ 22 Αὐγούστου, καθ' ἣν καὶ χωρικοὶ ἐκ τῶν

4. Λέτσας Α. «Ιστορία τῆς Θεσσαλονίκης» τ. Α', σελ. 232. Παπαστάθης Χ. «Ἐνα υπόμνημα γιὰ τὴν πυρκαγιά τῆς Θεσσαλονίκης στα 1917», *Μακεδονικά* 18 (1978), σελ. 157, σπ. 2.

5. Παπαγεωργίου Π. «Θεσσαλονίκης ἱστορικὰ καὶ ἀρχαιολογικὰ» (Μετατύπωσις ἐκ τοῦ Μακεδονικοῦ Ημερολογίου τοῦ ἐτους 1912), ἐν Αθήναις 1912, σελ. 16.

ἀγρῶν εἰς τό ἄστυ ἤρχοντο ὑπ' ἀσκάλοις ἀρχούμενοι. Περιττόν εἶπειν ὅτι ληρεῖ ἢ παράδοσις, καθ' ἣν ὁ τοῦ Νικολάου τοῦ Ὀρφανοῦ ναός ἐκτίσθη ὑπό τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδοσίου.

Πάνω στις πολύτιμες πληροφορίες που μας δίνει το παραπάνω κείμενο χρήσιμο είναι να γίνουν μερικές παρατηρήσεις.

- α) «Πάλαι κτήματος τῆς μονῆς τῶν Βλατάδων». Σύμφωνα με το Γεώργιο Στογιόγλου, ο οποίος μελέτησε το αρχεῖο της μονῆς αὐτῆς, η πληροφορία αν και πιθανή παραμένει ἀμάρτυρη⁶.
- β) «Ἐλειπεν ἡ βορεία πτέρυξ πεσοῦσα ποτέ ἐκ πυρκαϊᾶς ἢ σεισμοῦ». «Ἐλειπεν» και ὄχι «λείπει», δηλαδή ἔλειπε πριν ἀπό το 1890 για ἀγνωστο λόγο. Ὅποιος κι αν εἶναι ὁμως αὐτός, ο Παπαγεωργίου τον ἀγνοεῖ. Ἀς θυμηθοῦμε ὅτι γεννήθηκε στα 1859 στη Θεσσαλονίκη, ὅπου και ἔμεινε για μεγάλο χρονικό διάστημα. Εἶναι, λοιπόν, λογικό να υποθέσουμε ὅτι, ὅποια κι αν ἦταν η αἰτία της ἐρημώσεως του ναοῦ, αὐτό συνέβη πριν ἀπό τα μέσα του 19^{ου} αἰῶνα.
- γ) «Τοῦ νοτίου κλίτους (ἐν ᾧ ἦτο καί ἡ εἴσοδος)». Ἄρα η εἴσοδος βρισκόταν πάνω στην παλιά οδὸ Τσιμισκή (ὅπως ἤδη σημειώσαμε) και μάλιστα στη βόρεια πλευρά της (για να εἶναι στο νότιο κλίτος). Εκεί ἄλλωστε τοποθετεῖ και ο Β. Δημητριάδης την ἐκκλησία.
- δ) Το ἀγίασμα: υπῆρχε και στο ναὸ που κατεδαφίστηκε πριν 15 χρόνια. Ἐνα τμήμα του διασώζεται κάτω ἀπὸ το δάπεδο του σημερινοῦ παρεκκλησίου.
- ε) «Ὁ ναός ἐπανηγύριζε τῇ 22 Αὐγούστου», με μεγάλη συμμετοχὴ πιστῶν οι οποίοι μάλιστα ἔρχονταν ἀπὸ τα γύρω χωριά. Αὐτὴ εἶναι ἔνδειξη ὅτι μέχρι τα τέλη του 19^{ου} αἰῶνα υπῆρχε ἀκόμη ζωντανὸ ἓνα παλιὸ ἔθιμο που μαρτυρεῖ ὅτι ο

6. Στογιόγλου Γ. «Ἡ ἐν Θεσσαλονίκη Πατριαρχικὴ Μονὴ τῶν Βλατάδων», 1971, σελ. 159.

ναός είχε άλλοτε μεγάλη αίγλη. Ας ληφθεί υπόψη ότι και η πυρκαγιά του 1890 εκδηλώθηκε τη μέρα της πανήγυρης.

στ) Ομοιότητα του Αγίου Βήματος προς το αντίστοιχο του Αγίου Νικολάου του Ορφανού. Ο τελευταίος ανεγέρθηκε στο πρώτο μισό του ιδ' αιώνα⁷.

ΟΙ ΚΟΙΝΟΤΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

Στα παραπάνω στοιχεία ας προσθέσουμε και μερικές πληροφορίες από κοινοτικές πηγές οι οποίες, αν και αποσπασματικές, μας επιτρέπουν να θέσουμε μερικά ερωτήματα και να κά- νουμε υποθέσεις για το ναό της Αγίας Ελεούσας.

Ι. Πληροφορίες πριν από την πυρκαγιά του 1890

α) Στα 1875, προκειμένου να πετύχει την αύξηση των εσόδων των κοινοτικών εκπαιδευτηρίων, η κοινοτική αρχή αποφάσισε, με εισήγηση του μητροπολίτη Ιωακείμ, να διακοπεί η λειτουργία μερικών ναών και παρεκκλησίων, όπως του Αγίου Υπατίου, του Αγίου Κωνσταντίνου, της Υπαπαντής, της Νέας Παναγίας, του Αγίου Αντωνίου, του Αγίου Γεωργίου και του Αγίου Χαραλάμπους (τα δύο τελευταία ήταν μοναστηριακά μετόχια).

Στις έντονες συζητήσεις που ακολούθησαν αυτήν την απόφαση καμμία μνεία δεν γίνεται σχετικά με το ναό της Αγίας Ελεούσας ή με κάποια ταυτώνυμη ενορία⁸.

β) Το επόμενο έτος (1876) ρυθμίστηκε ο τρόπος καταβολής της αρχιερατικής χορηγίας απ' όλους τους ναούς, τα παρεκ- κλήσια, τα μετόχια και τους ιερείς της πόλης. Πουθενά δεν γίνε-

7. Ευγοπούλου Α. «Τέσσερες μικροί ναοί της Θεσσαλονίκης», Θεσσαλονίκη 1952, σελ. 44.

8. Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας (εφεξής IAM), Αρχείο Κοινότητας Θεσσαλονίκης, Κώδικας 14, σελ. 65 κ.ε..

ται μνεία για την Αγία Ελεούσα, ούτε και φαίνεται να υπηρετούσε ιερέας στο ναό. Το ίδιο ισχύει και για το έτος 1880, οπότε και επιβλήθηκε αναγκαστικό δάνειο υπέρ των εκπαιδευτηρίων σ' όλες τις εκκλησίες της πόλης⁹.

γ) Ωστόσο, στον Κανονισμό της Κοινότητας του έτους 1886, στην τάξη των ενοριακών ναών της πόλης περιλαμβάνεται, παραδόξως, και η Αγία Ελεούσα. Αντίθετα, ο Άγιος Νικόλαος, ο μικρός βυζαντινός ναός «ό εν τῷ ὄπισθεν μέρει τοῦ περιβόλου» τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ, σημειώνεται ως παρεκκλήσι που υπάγεται στον τελευταίο. Επίσης και το παρεκκλήσι του Σωτήρος καταγράφηκε ως εξαρτώμενο από τον ναό της Παναγούδας¹⁰. Μία πιθανή εξήγηση είναι ότι στο παρελθόν υπήρξε ενορία της Αγίας Ελεούσας, γεγονός που οδήγησε στην αναγραφή της ενορίας στον Κανονισμό κατ' έθιμο.

2. Πληροφορίες μετά την πυρκαγιά του 1890

Στο γενικό πρόγραμμα αποκατάστασης των κοινοτικών κτιρίων που κάηκαν στα 1890 δεν περιλαμβάνεται ο ναός της Αγίας Ελεούσας¹¹, γεγονός που οφείλεται στην οικονομική στενότητα της Κοινότητας. Υπάρχουν όμως μερικές ειδήσεις:

δ) Στα πρακτικά συνεδριάσεων της δημογεροντίας του έτους 1894 συμπεριλαμβάνεται και το εξής: «Τό παρεκκλήσιον τῆς Ἁγίας Ἐλεούσης μετά τήν πυρκαϊάν ἐγκατελείφθη ἀπερίφρακτον· ὡς ἐκ τούτου διάφοροι ἀκαθαρταί ρίπτονται παρά τῶν ἀλλοφύλλων»¹². Από την παραπάνω ειδηση δεν διευκρινίζεται η

9. Ὁπ.π., σελ. 143.

10. Παπαστάθης Χ. «Οι Κανονισμοί των Ορθοδόξων Ελληνικών Κοινοτήτων του Οθωμανικού Κράτους και της Διασποράς» τ. Α', 1984, σελ. 154-155.

11. Μαντοπούλου-Παναγιωτοπούλου Θ. «Το κτιριακό συγκρότημα της Μητρόπολης Θεσσαλονίκης», 1985, ἰδ. 23 κ.ε..

12. ΙΑΜ, Κώδικας 8, σ. 89.